

Björn Magnusson Staaf

Sjökatastrofer och blodbad

EN ESSÄ OM HISTORIA OCH MINNESKULTUR

1495 JUNI

År 1495, förmodligen i första halvan av juni månad, seglade *Gribshunden* in i skärgården utanför Ronneby. En eldsvåda startade och hon sjönk. Så var det, detta vet vi. Det är dock bara i fantasin det går att föreställa sig hur det kan ha tett sig. Jag vågar göra ett försök.

Några fartyg seglar in mellan skären och öarna utanför Ronneby. Regnet mattas av och stormbyarna försvinner mot horisonten. Besättningsmän klättrar upp i riggen. Seglen revas. Ett av skeppen skiljer sig markant från de andra. Kanoner sticker ut över bordet. I fören grinar en bjärt målad galjonsfigur. Ingen vanlig skuta, ett monster, en krigsmaskin, en hotfull skepnad, en sublim farkost, lägger sig till ro i dyningarna som långsamt häver sig efter stormen. De andra båtarna grupperar sig runt den stora och släpper ankar. En roddbåt med flera årpar sätts i sjön. Ett dussin personer klättrar nerför en lejdare och i båten. Några är mycket välklädda, plagg i sammet och päls. Båten stöter sig bort från fartygssidan. Årorna sätts i vattnet och i taktfasta drag avlägsnar sig sällskapet in mot kusten. Salut skjuts från en av kanonerna ombord. Krutröken rullar fram över vattenytan. Några timmar senare går solen ner, mörker sänker sig över himmel och hav. Då plötsligt hörs upprörda rop och någon ryter kommandoord. En explosion följs av flera. Det stora fartyget uppslukas av stora lågor. Människor kastar sig överbord och börjar simma bort från branden. Jollar närmar sig från omkringliggande båtar för att undsätta. Det är nästan som om det stora krigsfartyget förvandlats till ett ursinnigt odjur på riktigt. Skuggorna och eldsflammorna spelar över den svarta vattenytan, brandgult, karmosinrött. Så småningom bryts skeppet och sjunker snabbt, som ett havsvidunder dyker det ner i djupet och försvinner. Glöder flyger sprakande i luften. Brinnande vrakdelar flyter omkring. När gryningen kommer ett par timmar senare är branddoften skarp och stickande i näsborrarna.

Det är inte utan ett visst inre motstånd som jag provar att göra en beskrivning av hur det kan ha tett sig då *Gribshunden* gick under. Arkeologer och historiker försöker i regel hålla fantasifylld gestaltning på armslängds avstånd. Orsakerna till det är flera. Fri fantasi och vetenskaplighet skär sig lätt. Gränsen till pekoral är också lätt att överskrida. Löje grumlar historisk analys. Vad kan vi egentligen veta om det förflutna? Frågan är ständigt återkommande i historieämnet och kan vara värd en återblick.

År 1824, i den akademiska källkritiska historiens begynnelse, skrev Leopold von Ranke de ofta citerade orden ”Wie es eigentlich gewesen” i förordet till *Geschichten der Romanischen und Germanischen Völker von 1494 bis 1514* (von Ranke 2015:VII). Ranke menade att den som skriver historia bör sträva efter att skildra gångna tider så som det egentligen varit. Rankes ord har blivit flitigt citerade och givetvis kritiserade. Nog är det en omöjlighet att återge det förflutna så som det egentligen varit, lika lite som vi kan återge nuet som det egentligen är. Det var heller knappast Rankes avsikt att tesen skulle förstås på detta vis om man läser den i sitt sammanhang. Snarare bör orden förstås som en uppmaning till ett kritiskt förhållningssätt till både källmaterial och föregivna auktoriteter. Hans bok om de latinska och germanska folken i övergången mellan sent 1400-tal och tidigt 1500-tal är en tolkande analys av strukturer, processer och skeenden som formas till en tolkande helhet. Den gör inte anspråk på att skildra ens en fraktion av allt som hände under denna period. Historia blir obegriplig om den drunknar i detaljer. Givetvis nämner inte Ranke något om *Gribshundens* förlisning. I ett vidare historiskt sammanhang var skeppets undergång en försumbar småsak. Händelsen omnämns förvisso i några krönikor från tiden med ett par rader. En tilldragelse som dock relativt snart efter den skett närmast tedde sig som en kuriositet, utan större betydelse för en historia om det som egentligen varit. Varför blir då *Gribshundens* historia så intressant idag? Är det för att den lockar fantasin? Hur förhåller sig fantasi och källkritik till varandra? Utesluter det ena det andra?

Historikern David Lowenthal menade i *The Past is a Foreign Country*, utgiven 1985, att möjligheten att nå egentlig förståelse om det förflutna är mycket begränsad. Det förflutna är ett främmande land som vi endast har fragmentariska kunskaper om och som vi heller inte kan resa till. Samhällen använder sig ändå alltid av det förflutna för olika syften och förefaller ha gjort så under en mycket stor del av mänsklighetens historia. Lowenthals text visar hur uppfattningar, begrepp och perspektiv på historien ständigt kommit att variera och skifta. Det förflutna blir en projektyta för fantasier kopplade till uppfattningar om samtiden. Idéer om vad som en gång har hänt omformas och påverkas av det samhälle som håller minnena levande (Lowenthal 1985). Historien är aldrig vad den egentligen varit, utan förståelsen av den är i ständig omstöpning. 2015 utkom *The Past is a Foreign country. Revisited*, i vilken Lowenthal utvidgar sina resonemang bland annat med analyser av hur händelser som ägt rum i det förflutna utelämnas, eller rent av förnekas. Han visar hur det förflutna medvetet redigeras för att fylla exempelvis politiska syften och mål (Lowenthal 2015). Man kan ur detta perspektiv förstå Lowenthals texter som en varning för användande av fantasi i historieskrivning. Fantasier blir lätt

alltför trovärdiga satta i ett historiskt sammanhang. Lowenthals texter har kommit att få inflytande både på forskning om historiebruk och kritisk kulturarvsforskning. Vår förståelse av det förflutna kan således enligt Lowenthal till stor del betraktas som sociala konstruktioner. Själva grundpremisen i hans argumentation måste emellertid ändå förstås som att det trots allt finns något manifest i det förflutna som är av betydelse för hur dessa konstruktioner blir till. Om det inte fanns det, så vore det ointressant och även irrelevant att till exempel försöka dölja vad som skett. Historien är någonting mer än enbart konstruktion. Det som en gång faktiskt varit kan skava mot nuet och störa vår uppfattning om tillvarons beskaffenhet. Konstruktionerna av hur förflutenhet förstås är inte godtycklig utan sker inom ett ramverk av rimliga antaganden byggda på iakttagelser gjorda på fragment från det förgångna. Vore historien utan rimlighet, hade den varit en likgiltighet. Lowenthals teser står inte motsats till Rankes, de nyanserar snarare historieskrivandets och historiebrukets premisser. Vad Lowenthal betonar är vikten av att vara medveten om hur historia och kulturarv brukas. Vilken roll kommer fyndet av vraket *Gribshunden* att spela i konstruktionen av historia och kulturarv? Spelar eventuellt fantasi en roll i detta sammanhang?

Arkeologen Nils Åberg uttryckte i verket *Skapande fantasi. En studie över intuitionens natur*, utgiven 1951, tanken att fantasi och intuition spelade en central roll i arkeologisk och historisk tolkningsprocess. Åberg knöt i sin text tydligt an till de grundidéer som kommit till uttryck inom den romantiska tyska idealismens filosofi. Referenserna till den tyska idealismens filosofer är många i Åbergs resonemang, bland annat till Friedrich Schelling och dennes idéer om transcendens (Åberg 1951:197). De meningsfulla tolkningarna av det förflutna härrörde enligt Åberg ur förmågan till inlevelse med människor ur historien. Detta kan beskrivas som att idéer kan transcendera tid. I motsats till Lowenthal menade Åberg att det går att nå in i det förflutnas tanke- och upplevelsevärld, att faktiskt förstå människor det inte går att möta. Min skildring av hur *Gribshunden* sjunker skulle, ur Åbergs perspektiv, med andra ord kunna ge uttryck för någon slags kunskap, inte bara vara ett självvådigt hugskott. Påpekandet att Åbergs arbete är betydligt mindre citerat än Lowenthals är närmast överflödigt. Tankarna i *Skapande fantasi* gick på tvärs mot den dominerande logiska positivismens diskurs på 1950-talet och fick inget stort genomslag i debatten. Lowenthal är dock inte heller han en logisk positivist och kanske ligger motsatsförhållandet mellan Lowenthal och Åberg mer på ytan. De idéer Åberg gav uttryck för kan synas orimliga, eftersom idéers transcendens inte går att verifiera eller belägga utifrån gängse kunskapskriterier. Om orden fantasi och intuition ersätts med empati, så framstår Åbergs perspektiv kanske dock som mindre esoteriska. Om empati, eller inlevelse, sedan förstås som en av flera utgångspunkter för tolkning av det förflutna, istället för hård data, framstår Åbergs argumentation som mindre intellektuellt svårsmält. Empati är en grundförutsättning för att försöka förstå andra människors livssituation. Det bör emellertid hållas i minnet att empatisk känsla inte i sig är historisk fakta, utan en förmåga att känna med andra. Själv menar jag att det ytterst är denna förmåga som gör förståelse av historia möjlig och meningsfull. Återigen, hur kan detta

påverka berättandet om *Gribshunden* idag? Min uppfattning är att det är av betydelse att försöka eftersträva någon form av kritisk vetenskaplig förståelse av *Gribshundens* historiska sammanhang i relation till vrakets roll som kulturarv. Denna infallsvinkel är normativ, men ingen meningsfull tolkning av historien kan vara fri från normer. All historia skrivs utifrån perspektiv.

Utifrån Lowenthals resonemang, kan vi anta att drivkrafterna bakom människors handlanden och förståelse av världen var mycket annorlunda i 1490-talets Norden. Det var, för att parafrasera inledningsmeningen i *The Past is a Foreign Country*, en främmande tid då man gjorde saker annorlunda. Begrepp och föreställningar som många tar för givna på 2000-talet hade helt enkelt inte uppstått. På samma sätt fanns det då högst levande tankefigurer och idéer som idag kan vara svåra att förstå. Om den som strävar efter att förstå historia på ett empatiskt vis, trots detta, försöker skapa sig en föreställning om en sådan värld skulle möjligen tolkningar kunna göras som ändå bär på en viss rimlighet. Om denna premis accepteras, så kan detta ligga till grund för ett försök att tolka det historiska sammanhanget under den tid då *Gribshunden* seglade på Östersjön. Givetvis är det tillika så att liksom arkeologer och historiker idag aldrig kan få full visshet om vad som rörde sig i personers huvuden på 1490-talet, så kan även de som lever i en senare tid se samband och strukturer som människor då var omedvetna om. Givet detta, vill jag i det följande göra en skiss av 1495 års värld och dess skeenden och varför *Gribshunden* är av intresse. En sådan bakgrundsteckning är även av betydelse för en diskussion om *Gribshunden*, samt dess roll som kulturarv i minneskultur i vår egen tid.

Gribshunden var ett krigsskepp och därmed ett högst konkret instrument för att med våld påtvinga makt. Fartyget var ett verktyg i ett maktspel. Hur såg då maktspelet ut i Norden år 1495? De nordiska länderna var förenade i en politisk union sedan år 1397, alltså i nästan ett sekel. Förbundet hade slutits i Kalmar pådrivet av drottning Margareta. Unionens historia var turbulent. Kungarna, vilka stod i rollen som överherre, hade sin starkaste bas i det danska riket, som vid denna tid även omfattade Skåne, Blekinge och Halland. Kungen var dock tvungen att erkännas av aristokratin i de danska, norska och svenska rikena för att fullt ut kunna hävda sin roll som ledare för unionen (Harrison & Eriksson 2010:74-82). Aristokratin i det svenska riket hade under 1400-talet varit splittrade i sitt förhållande till unionen och kungapretendenterna. Den svenska rådsaristokratin hade under 1400-talet under långa perioder vägrat erkänna kungen. Kungarna, som varit erkända i det danska och norska riket, hade då med vapenmakt försökt tvinga fram ett erkännande av de delar av aristokratin i det svenska riket som motsatt sig unionen. Så var situationen år 1495. Hans, erkänd som konung i det danska och norska riket, hade visserligen erkänts även i det svenska riket år 1483, men Sten Sture den äldre, svensk riksföreståndare, motsatte sig Hans som konung med hjälp utav delar ur den svenska rådsaristokratin. Riksföreståndaren Sten Sture vägrade erkänna unionskungarna i mer än två decennier. Kung Hans pappa, Kristian I, hade med hjälp av en invasionsarmé försökt undertrycka Sten Sture och de som stödde honom, men besegrats i slaget vid Brunkeberg år 1471 (Harrison & Eriksson 2010:275-281). Kung

Skulptur av kung Hans gjord omkring 1530 av Claus Berg till altartavlan "Kristi Lidelseshistorie" i dåvarande Gråbrødre Kirke i Odense. Altartavlan står sedan 1885 i Sankt Knuds Kirke i Odense (även känd som Odense Domkirke). På bilden syns kung Hans son, Kristian II, på hans vänstra sida. Foto: Jacob Truedson Demitz

Hans hade dock börjat sätta svår press på Sten Sture och det var för att förhandla om ett slutligt erkännande som konung av det svenska riket som han befann sig på seglats till Kalmar ombord på *Gribshunden*. Skeppet var ett högst tydligt bevis för den militära makt Hans förfogade över. *Gribshunden* skulle göra intryck i Kalmar, men så blev det inte.

Enligt krönikorna från tiden var det stormar som tvingade kung Hans flotta att söka lä vid Ronneby. Ronneby var den mest betydande staden i Blekinge och i den allra östligaste delen av det danska rikets fastland. Sett i ett europeiskt sammanhang var Ronneby ändå en väldigt liten stad även för denna tid. Den hade emellertid en klar och förhållandevis viktig betydelse för handeln. Den storskaliga handeln över Östersjön med varor som sill, salt, korn, järn, timmer, pälsar, med mera, hade kommit igång i större omfattning under 1200-talet i och med att ett stort antal köpmansstäder slagit sig samman i ett förbund kallat Hansan. Hansan hade dominerat handel och ekonomi i Östersjöområdet från 1200-talet fram till 1400-talet (Wittendorff 1989:15-22). Förbundet hade också haft ett stort inflytande på rättsstrukturer, kultur och språk. En stor del av ordskatten i dagens danska, svenska och norska kan härledas till den plattyska som talades i städerna som hörde till det hanseatiska förbundet. Stadsbilderna i åtskilliga städer i Östersjö- och Nordsjöområdet har präglats av medeltida hanseatisk tegelgotik. S:t Petri kyrka i Malmö från 1300-talet är in i små detaljer lik kyrkor som finns i Lübeck, Hansans viktigaste stad vid Östersjön. Kung Hans strävade dock efter att bryta Hansans ekonomiska dominans

och föra över denna på kronan (Wittendorff 1989:46-51). Denna fråga bidrog till att splittra den svenska aristokratin. En del med gods både i det svenska, norska och danska riket såg fördelar med att stödja kungens ambitioner. Andra delar av aristokratin tjänade stort på samverkan med Hansan. Dessa konflikter bidrog till oviljan att erkänna kung Hans. Köpmän från andra delar av Europa ville i sin tur ta sig in på marknaden för Östersjöhandeln. Många av dessa kom från städer i Flandern och Nederländerna. I detta sammanhang blir *Gribshunden* återigen intressant. *Gribshundens* skeppstimmer kommer från träd som vuxit i skogar vid floden Maas och fartyget har med största sannolikhet byggts antingen i Flandern eller Nederländerna. Kung Hans lät alltså inte bygga sitt flaggskepp i Östersjöområdet. Skeppet är också av en ny typ, en karack, och annorlunda än de koggar som associerades med Hansan. Fartyget representerade alltså i sin form, sitt utseende och teknik något nytt från en annan del av världen som kungamakten ville associeras med, en annan makt än Hansan (Rönby 2019).

Köpmännen i städerna i Flandern och Nederländerna hade under medeltiden börjat bygga sin rikedom på handel med länderna längs Atlankusten och med de stora flodstäderna längs Rhen. 1400-talet skulle bli avgörande för utvecklingen av en global handel och handelsstäderna vid floderna Maas och Rhens mynningar var central i dessa processer (Magnusson Staaf 1999: 12-27). Karackerna spelade som fartygstyp också en viktig roll. De kunde bära artilleri och samtidigt ta betydande mängder last. Våld och profit kunde förenas på ett sätt som varit svårt att föra samman på äldre sorters båtar. Den nya tidens skepp deltog i de så kallade upptäcktsresorna på 1400- och 1500-talet då sjöbefälhavare från länderna längs Europas Atlankust tvingade fram handelsförbindelser med andra

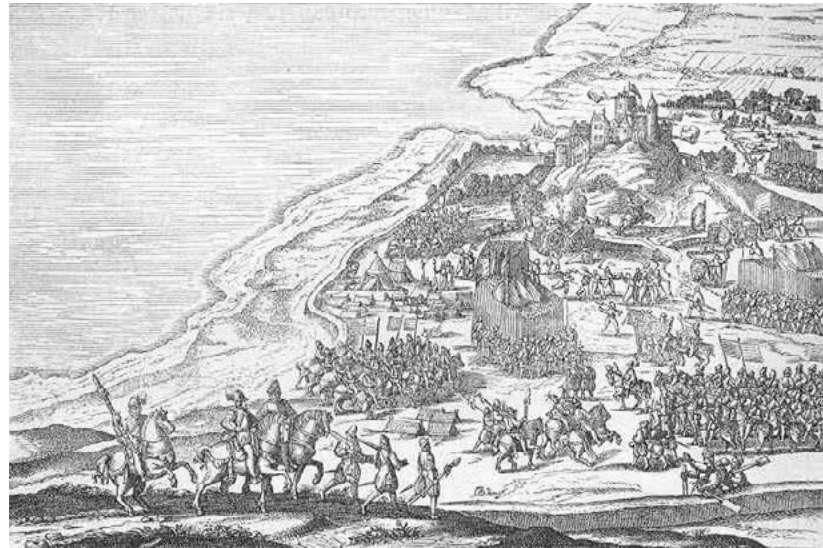
Typmodell av karack. Foto: Sjöhistoriska museet

delar av världen (Rönby 2019). Skeppet *S:ta Maria* som tog Christoffer Columbus till Amerika var till exempel en karack. Denna sorts skepp lade grunden för den europeiska imperialism som skulle följa under kommande sekel och därmed även för den globala ekonomin av idag. Ingen annanstans i världen har lika välbevarade och gamla rester av en karack påträffats såsom i vattnet utanför Ronneby. Detta gör *Gribshunden* till en unik historisk lämning. Om att det skulle bli så hade givetvis inte en människa någon aning om år 1495 i juni.

1564 4 SEPTEMBER

Det finns år 2019 ett kortfattat sammandrag av Ronnebys historia på kommunens hemsida. Historien sammanfattas under tre rubriker: Dansktiden, Ronneby blodbad och Handelsstaden Ronneby. *Gribshundens* undergång nämns inte med ett ord i detta sammanhang. Rubrikerna Dansktiden och Handelsstaden syftar på längre perioder som omfattar flera sekel (Ronneby kommun [2019-10-30]). Överskriften "Ronneby blodbad" anspelar på en enskild händelse som ägde rum den 4 september år 1564. Stockholms blodbad år 1520 har förmodligen en majoritet svenskar en viss kunskap om och även åtskilliga danskar. Avrättningarna utav åtskilliga medlemmar av den svenska aristokratin och det högre borgerskapet i Stockholm användes av Gustav Vasa för att legitimera kampen mot Kristian II. Denna tilldragelse har blivit central i narrativet om den moderna svenska nationens tillkomst. I dansk historieskrivning och minneskultur utgör den ett element som lyfts fram för att förklara bakgrunden till Kristian II:s avsättning och de dramatiska maktskiftena i det danska riket under 1520- och 1530-talet. 1564 års blodbad är däremot betydligt mindre välkänt, förutom i Blekinge och givetvis i Ronneby. I denna region spelar händelsen fortfarande en roll i minneskulturen. Tragedin kan därför behöva en presentation, men för att förstå sammanhanget krävs en rekapitulation av skeenden som ägt rum på den politiska scenen i Nordeuropa under första halvan av 1500-talet.

Blodbadet i Ronneby skedde under det nordiska sjuårskriget. Det nordiska sjuårskriget rasade först och främst i de nordiska länderna och på Östersjön under åren 1563-70. De centrala kontrahenterna i konflikten utgjordes av det danska och det svenska riket. Direkt pådrivande i den våldsamma kraftmätningen var den danske kungen Fredrik II, samt den svenske kungen Erik XIV. Orsakerna till kriget var flera, men det kan sägas utgöra det sista försöket att återinföra den medeltida nordiska unionen. Det politiska läget hade dock förändrats betydligt sedan slutet av 1400-talet. Den luthersk-evangeliska reformationen hade genomdrivits både i det danska och svenska riket. De danska och svenska kungarna var nu överhuvud för kyrkan i sina respektive riken, istället för påven. Reformationen utgjorde ett viktigt steg i utvecklingen av moderna nationalstater i Nordeuropa. I Sverige hade kronans makt stärkts väsentligt genom att Gustav Vasa drivit igenom att Sverige blivit ett arvkungadöme vid riksdagen i Västerås 1544. Det danska och svenska riket hade med andra ord under loppet av ett halvsekel alltmer utvecklats till att bli två sinsemellan politiskt självständiga stater (Wittendorff 1989:243-291; Harrison & Eriksson 2010:389-413). Rivaliteten och de väpnade konflikterna mellan de två framväxande

Fredrik II erövrar Älvsborg, 4 september 1563 - på dagen ett år innan Ronneby blodbad. Trästick från Oskar Alins *Sveriges historia från äldsta tid till våra dagar III* (1878) eventuellt på förlaga av Erik Dahlbergs kopparstick

nationerna skulle prägla en betydande del av storpolitiken i Nordeuropa från 1500-talet fram till början av 1700-talet. Det var en blodig epok som samtidigt, på många plan, varit definierande för de nordiska ländernas politiska gränsdragningar, konstruktionerna av nationella och regionala identiteter, samt formerande för senare tiders minneskulturer i Sverige och Danmark (Wittendorff 1989; Harrison & Eriksson 2010).

Det finns ett flertal skriftliga källor till vad som hände i Ronneby den tidiga septemberdagen 1564. Erik XIV omtalar den själv i ett brev som är daterat till dagen efter skeendet. Kungen befann sig i Blekinge tillsammans med den svenska hären, men det är inte säkert att han var på plats i Ronneby, även om brevet ger uttryck för något som verkar vara en ögonvittnesskildring.

Vattnet i älven var rött av blod utav de döde kroppar. Och vore fienderna så försagde, att man föga omak hade för dem, utan man stack uti dem såsom en hop vildsvin, och skonade ingen utan slog ihjäl alle varaktige, så att i staden blevo mera än tutusen man om halsen, förutom någre kvinnor och barn, vilka de amäktige finnar sloge ihjäl. (Blekinge Museum [2019-10-30])

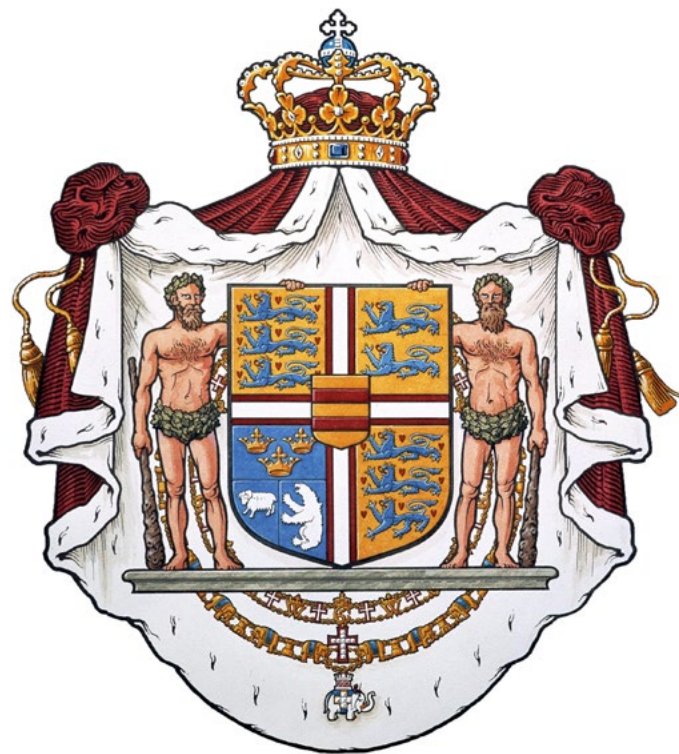
Den svenska sidan kom att lyfta fram tilldragelsen som en betydande seger, den danska som om det var en förbrytelse. Källorna från båda sidor är dock tämligen samstämmiga om ungefär hur många som fick sätta livet till och att även kvinnor och barn dödades. Akademiskt källkritiskt kan antalet dödades diskuteras, eftersom Ronneby knappast hade så många invånare vid den här tiden. Det är dock inte otroligt att flyktingar från den omgivande landsbygden sökt skydd i staden undan den härjande svenska hären. Det är därför inte helt omöjligt att det var omkring 2000 människor som dödades denna dag.

Orsaken till att Ronneby kom att drabbas så svårt är att ett mindre antal svenska soldater tagits till fånga och avrättats. Arméernas livsmedelsförsörjning byggde på plundring och avrättningarna kan ses som en form av vedergällning från lokalbefolkningen i Blekinge. Ronneby hade dessutom vägrat att kapitulera, vilket gjorde att den militära ledningen för den svenska hären såg behov av att statuera ett exempel för att knäcka blekingebornas motståndsvilja. Vad som krasst kan konstateras är att Ronneby blodbad är ett exempel på vad vi idag skulle kalla massaker på en civilbefolkning. Massakern i Ronneby tillhörde de värre under sjuårskriget, men åtskilliga snarlika hemskheter hände under hela kriget och utfördes av båda sidor. Det var inget undantag utan utgjorde en väsentlig del utav denna tids krigföring (Wittendorff 1989:310-312; Harrison & Eriksson 2010:352-356).

"Ronneby Blodbad", akvarell av Karl A. Petermann, 2012. Bildkälla: Ronneby Folkteater

Den fred som kom att slutas i det Nordiska sjuårskriget innebar egentligen ett status quo i förhållandet mellan det danska och svenska riket. Den svenska kungamakten hade dock lyckats värna rikets självständighet. Den nordiska unionsidén nådde också vägs ände i och med utgången av kriget, sänär som på en liten detalj. Heraldik spelade en central symbolisk roll i maktpolitisk kommunikation under både medeltiden och i den påföljande så kallade tidigmoderna tiden. En detalj i det danska kungahusets vapen utgjordes av ett emblem med tre gyllene kronor på blå botten. Detta tecken var en symbol för det svenska kungariket. Vapnet tre kronor kunde ses som en metafor för att det danska kungahuset också kunde göra anspråk på den svenska tronen. Ett av krigsmålen för Erik den XIV var att tvinga Fredrik II att ta bort tre kronor från den danska vapenskölden. Fredrik II fortsatte emellertid att behålla de tre kronorna och än

”Våbenskjold for HM Dronning Margrethe 2. og det danske kongehus”. Bild: Kongehuset ©

idag ingår de i det danska kungahusets vapen som en reminiscens av unionstiden (se ovan). En av de få direkta konsekvenserna av det nordiska sjuårskriget blev med andra ord att det kom att ha visst detaljinflytande på svensk-dansk minneskultur. Blodbadet i Ronneby blev i den offentliga nationella historieskrivning marginellt mer uppmärksammat än *Gribshundens* undergång. Det är inte alltid de kvantitativa måtten av antalet döda som avgör om tragedier blir en del i historien eller inte. Offren i Stockholm 1520 uppgick till omkring 100, i Ronneby 1564 i tusental.

Den roll Ronneby blodbad spelat i lokal historieskrivning och minneskultur i Blekinge skall emellertid inte förringas. Det har redan nämnts att det intar en tydlig plats då Ronneby kommun själv presenterar stadens historia. Händelserna presenteras även utförligt på Blekinge museums hemsida. År 1985 blev tilldragelsen ämnet för en teaterpjäs skriven av Claes von Rettig som framfördes i Ronneby och lockade många besökare. Ronneby blodbad är något ur det förflutna i Ronnebytrakten som åtminstone idag förenar invånarna i staden som ett slags socialt buret minne. Jag har inte haft möjlighet att genomföra några djupare studier och det är svårt att säga hur och på vilka sätt minnet av 1564 års massaker hållits vid liv. Var exempelvis blodbadet lika allmänt välkänt bland Ronnebyborna under 1800-talet som under slutet av 1900-talet?

Den senare halvan 1800-talet och det tidiga 1900-talet var en tid för flitigt byggande av historiska minnesmärken. I Lund uppfördes till exempel år 1882 ett försoningsmonument över slaget vid Lund år 1676. Något monument över Ronneby blodbad restes dock aldrig vid denna tid. Ronneby blodbad passade helt enkelt dåligt in i de berättelser som skulle föra samman Sverige som nation. År 2015 lyftes frågan om ett minnesmärke som ett kommunalt medborgarförslag (*Sydöstran* 2017-12-17). Det förefaller nästan som om det sociala minnet av händelsen förstärktes under slutet av 1900-talet och början på 2000-talet. Om det är så, så kan man undra varför. Kan det möjligen bero på att det historienarrativ som utvecklades i Sverige under 1800-talet och som strävade efter att främja den nationella identiteten började ifrågasättas i högre grad under senare halvan av 1900-talet?

Den svenska stormaktstiden började under efterkrigstiden i mindre grad framställas som minnen från fornstora dar. Clas Theodor Odhners *Lärobok i fäderneslandets historia*, (Odhner 1935), vars svensknationella historieperspektiv påverkade folkskolelever från 1870-talet fram till 1940-talet, ersattes av historieböcker som gav uttryck för andra vinklar av det förflutna. Om den nationella självkänslan befinner sig i omstöpning så öppnas fältet för både nya historieperspektiv och omstrukturering av minneskultur. Sett utifrån Lowenthals antaganden om hur synen på det förflutna ständigt förändras och omkonstrueras, så skulle man kunna säga att det högmoderna Sverige behövde en annan förflutenhet att spegla sig i. Dessa förändringar i uppfattningen av det förflutna banade så småningom väg för nya uppfattningar om både det regionala och nationella. Såväl teaterföreställning, förslag om resande av minnesmärke samt Blekinge museums uppmärksammande av Ronneby blodbad kan tolkas som tecken på en stärkt regional självkänsla i förhållande till nationella ideal. Regionalt förankrade minneskulturer förefaller att ha blivit starkare under de senaste decennierna.

Den akademiska historiska förståelsen av Ronneby blodbad har kanske inte reviderats i dramatiska drag under de senaste hundra åren. Händelserna omkring Ronneby blodbad skildras till exempel i Carl Grimbergs *Svenska folkets underbara öden och äventyr*, som gavs ut mellan 1913-1924, i drag som är mycket snarlika de jag gör i denna artikel (Grimberg 1926:297). Den akademiskt skrivna historien har dock kommit att skrivas in i ett annorlunda narrativ med hänseende till minneskultur. Litteraturhistorikern Aleida Assman (Assmann, A. 2009) och egyptologen Jan Assman (Assmann, J. 2007) har i sina minnessociologiska studier utvecklat begreppen kulturella minnen och kommunikativa minnen. Dessa kan vara användbara i diskussioner om minneskulturer. Kulturella minnen kan beskrivas som en typ av minnen vilka ofta förmedlas och vidmakthålls genom offentliga institutioner, exempelvis museer. De kulturella minnena hålls således levande på ett institutionaliserat vis. Denna typ av minnen bidrar, enligt Assmann, ofta högst påtagligt till skapandet av identiteter med koppling till nation, religion, politisk ideologi och andra typer av vidare gemenskaper. Minnen av vissa specifika händelser, personer och idéer, som av politiskt maktbärande institutioner anses vara av särskilt stor betydelse för legitimering av maktstrukturer och samhällets sociala sammanhållning, ges en särskild dignitet och formaliserat uttryck (Assmann, J. 2007:26-82). Stockholms blodbad skulle

kunna ses som ett exempel på en sådan händelse och Gustav Vasa som en sådan person. Kulturella minnen kan hållas vid liv genom ritualer, monument, arkitektoniska uttryck, eller genom att speciellt utmärkta platser och föremål tillskrivs en särskild status. Denna sorts minnen kan på så sätt genom olika sorters praxis hållas levande i århundraden, till och med årtusenden. På ett regionalt plan i Blekinge skulle Blekinge museum och Ronneby kommun kunna sägas ha börjat utveckla kulturella minnen med koppling till Ronneby blodbad som bidrar till att skapa en bredare minnesgemenskap för människor i Blekinge.

Kommunikativa minnen betecknar de typ minnen som utvecklas inom mer privata sfärer, till exempel inom familj, mellan vänner, grannar och yrkeskolleger. De är av central betydelse för den sociala sammanhållningen inom dessa mindre sociala grupperingar. Kommunikativa minnen är ofta kopplade till personliga ögonvittnesupplevelser och kommuniceras generellt genom muntlig berättelse och i anekdotisk form. Kommunikativa minnen är mer föränderliga och transformativa än kulturella minnen. Normalt är de bara ”levande” i 80-90 år, framförallt på grund av att de i regel inte är kopplade till särskilda institutioner, eller annan offentligt sanktionerad minnespraktik. Kommunikativa minnen förefaller i regel spänna över cirka tre generationer (Assman, A. 2009:46-90). Ett uttryck för detta är det faktum att många människor har minnen av mor- och farföräldrar, men levande minnen av ännu äldre släktingar är ofta mer sällsynta. Denna tendens visar också på att muntlig minnesöverföring ofta klingar av efter tid. Det skulle till exempel vara fullt teoretiskt möjligt att det fortfarande funnits människor som delat levande kommunikativa minnen med koppling till *Gribshundens* förlisning då Ronneby blodbad inträffade. Alla typer av kommunikativa minnen med anknytning till såväl *Gribshundens* förlisning som Ronneby blodbad bör ha försvunnit under loppet av 1600-talet. Det är inom fältet för akademisk historieforskning som det har funnits ett visst, om än begränsat, intresse för dessa händelser.

Assmann och Assmann menar att akademisk historieanalys utgör ett förhållningssätt till det förflutna som distinkt skiljer sig åt från de kulturella och kommunikativa minnenas sfärer (Assman, J. 2007:26-82; Assmann, A. 2009:46-90). Den typ av historieskrivning som von Ranke, Lowenthal och Åberg ägnade sig åt är med andra ord en annorlunda form av förflutenhetspraktik, än den som till exempel är inriktad mot att skapa kulturella minnen. Det som utmärker praktiken historieanalys är källkritiska, kritiskt analytiska, metodologiska och teoriantknutna förhållningssätt. Det huvudsakliga ändamålet och syftet kan sägas vara en strävan efter att nå en förståelse av det förflutna som åtminstone framstår som rimlig i förhållande till det teoretiska utgångsperspektivet. Detta behöver inte vara det självklara ändamålet för institutionerna som arbetar med skapande av kulturella minnen. Det primära syftet med vidmakthållandet av kulturella minnen kan istället vara att stärka social sammanhållning och medborgerligt bemyndigande.

Detta synsätt kan framstå som provokativt eftersom de flesta minnesinstitutioner, såsom museer, menar att de har en förmedling som bygger på vetenskaplig grund. Det har också de flesta museer, men i Sverige och många andra länder görs detta med ett uttalat syfte att

stimulera medborgerligt aktörskap. I den svenska museilagen kommer detta bland annat till uttryck i formuleringen att de offentliga museerna skall ”främja kunskap, kulturupplevelser och fri åsiktsbildning”. Det finns i akademisk historieanalys inget nödvändigt mål att denna skall främja fri åsiktsbildning. Om ett sådant uttalat mål fanns skulle historieskrivningen inte längre vara fri och obunden. Skapandet av kulturella minnen kan emellertid utvecklas i växelverkan med akademisk historieanalys. Dessa antaganden, som tar sin utgångspunkt i Assmann och Assmanns begreppsvärld, utgör också mina egna, i synen på händelser i det förflutna och i resonemang om förhållningssätt till dessa i samtiden. Frågan om vilken betydelse *Gribshundens* undergång och Ronneby blodbad kan ha i dagens värld är värd en diskussion.

2019 12 SEPTEMBER

Den 12 september 2019 anordnade Centrum för Öresundsstudier och noden för kulurarv och kulturpolitisk forskning ett seminarium med tema ”Gribshunden” i Lund. Det hölls många intressanta föreläsningar, av vilka några sedan har omvandlats till artiklar i detta nummer av *Gränslös*. Min egen presentation hade titeln ”*Gribshunden* – kulturella minnen, nationella självbilder och försoning”. Huvuddelen av de presentationer som gjordes denna dag skulle kunna kategoriseras som exempel på arbeten gjorda inom ramen för vetenskaplig historisk analys. De byggde på kritiskt analytiska förhållningssätt, metodologiskt gedigna undersökningar, teoriantknutna tolkningar och givetvis noggrann källkritik. Det var historiska analyser som på olika sätt strävade efter att ge en trovärdig förståelse av hur det faktiskt kan ha tett sig i det förflutna, förvisso tolkande konstruktioner, men inga godtyckliga sådana. Vrakfragmenten från *Gribshunden* utgör en verklighet analyserna måste förhålla sig till. Det blev tydligt att det ändå går att sluta sig till högst rimliga och meningsfulla tolkningar med anknytning till ett skepps undergång för nästan 525 år sedan. Det var förvisso en värld som skiljde sig väsentligt åt från vår egen och i vilken man gjorde och förstod saker på ett annorlunda vis än nu, precis som Lowenthal hävdar i sina arbeten. Å andra sidan är det ändå en värld, som det med viss fantasi och empati går att leva sig in i, såsom Åberg menade. Dessa arbeten kommer förhoppningsvis att skapa ett viktigt ramverk för hur utvecklingen av framtida kulturella minnen med koppling till *Gribshunden* kan komma att formas.

Det finns filmer från det mycket nära förflutna som visar hur *Gribshundens* galjonsfigur bryter vattenytan den 11 augusti 2015 då den bärgas. Filmen är fascinerande, det är nästan som om ett sedan länge förflutet självt dyker upp ur en för oss dold värld och möter vår egen samtid. Den vajar lite i sina bärgningslinor som om den tittar sig omkring lite försiktigt och lite yrvaket. Givetvis vet jag att det bara är ett stycke trä som kommer upp ur vattnet, men det representerar ändå något mer än bara timmer i mitt medvetande. Några dagar efter bärgningen visades galjonsfiguren upp för Ronnebyborna som kom i tusental för att direkt uppleva det arkeologiska fyndet i verkligheten. En upplevelse som säkert kommer att knyta samman många människor genom kommunikativa minnen, de som var med då *Gribshundens* galjonsfigur var ny ur vattnet. Då denna vrakdel bärgades

Centrum för Öresundsstudier och forskningsnoden Kulturpolitik & Kulturarv,
Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet

Gribshunden - flytande kulturarv

12 SEPTEMBER 2019

10.00-10.10	Välkomna! Introduktion till dagen Lizette Gradén, Markus Idvall
10.10-10.40	"Field operations of Gribshunden" Brendan Foley, Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet
10.45-11.15	"Furstarnas fartyg. Om de nya skeppen och det tidigmoderna" Johan Rönby, Marinarkeologi, Södertörns högskola
11.20-11.50	"Varför hade Gribshunden ett monster i fören? Om skeppsarkitektur och symbolik mellan medeltid och nyare tid" Niklas Eriksson, Institutionen för arkeologi och antikens kultur, Stockholms universitet
11.50-13.00	Lunch
13.00-13.30	"Gribshunden. Ett flaggskepp för historia och framtid" Siiri Irskog, Ronneby kommun
13.35-14.05	"Gribshunden. Nationella självbilder, försoning och konstruktionen av kulturella minnen" Björn Magnusson Staaf, Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet
14.10-14.40	"Före och efter arkeologin. Några tankar om Blekinges förflutna och framtid" Björn Nilsson, Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet
14.40-15.00	Paus
15.00-15.30	"Kungens skepp och den danska flottan" Ingvar Sjöblom, Försvarshögskolan, Stockholm (via Zoom)
15.35-16.00	Avslutande diskussion Markus Idvall, Björn Magnusson Staaf

Lokal: H135b, SOL-husen,
Helgonabacken 12, Lund

<http://cors.lu.se> <https://www.kultur.lu.se>

Program för seminariet "Gribshunden - flytande kulturarv"

fanns en tanke att denna skulle kunna visas upp inför en publik som inte enbart består av arkeologisk expertis. Detta beslut innebär att göra objektet till ett museiföremål, ett fynd som med stor sannolikhet kan komma att spela en viktig roll i skapandet av kulturella minnen. Dessa kulturella minnen som knyter an till ett sedan länge förflutet, kommer mer eller mindre indirekt att bidra till att forma en bild av hur tillvaro och samhälle uppfattas idag. Det är orsaken till att jag valt att försöka ge en kort historisk presentation

av *Gribshunden* liksom Ronneby blodbad i sitt historiska sammanhang i denna artikel. Historiska analyser av det förflutna är förvisso tolkande konstruktioner, men de möjliggör ett ifrågasättande av hur vi som människor idag uppfattar världen omkring oss. Genom att betrakta en värld som var annorlunda än vår egen och där människor handlade och tänkte på andra vis, kan handlingsmönster och tanke sätt som tas för givna idag bli medvetandegjorda. Kontrasterna mot nuet skapar medvetenhet om skillnader mellan då och nu, medvetenhet om att det finns alternativa sätt förstå världen, att bli medveten om och kanske kunna se förbi de gränser som kringskar vår förståelse av tillvaron idag. Hur detta skall göras är dock en utmaning av rang oavsett var det görs, vare sig det är i Ronneby eller någon annanstans. Detta var inte heller en fråga som stod i centrum för seminariet den 12 september, även om frågan berördes av vissa föredragshållare. Det är med en diskussion om dessa frågor som jag vill avsluta mina tankegångar med koppling till Ronnebys dramatiska förflutna. Denna diskussion riktar sig inte mot det förflutna, som mitt tidigare resonemang, utan framåt och mot vilka typer av sociala minnen som kan komma att utvecklas i framtiden med koppling till *Gribshunden* och Ronneby blodbad.

Snart efter att vraket i vattnen utanför Ronneby identifierats som *Gribshunden* och att det framkommit att det var välbevarade rester av en karack, föddes tanken att skapa ett museum i kommunen med koppling till vraket. Dessa idéer är högst levande idag och ambitionerna är högt satta. Detta är självfallet något som kan betraktas som uttryck för att stärka den regionala självkänsla och det medborgerliga bemyndigande som tidigare berörts. En av de tydligaste utmaningarna som detta projekt har är högst praktisk och berör finansiering. Om vraket påträffats närmre Stockholm, eller möjligtvis närmre Köpenhamn, hade utsikterna för finansiering av ett museum förmodligen varit ljusare. Detta är ett fräckt och kanske orättvist påstående, men jag vågar mig ändå på att göra det. Media spelar en viktig roll i strukturerandet av kulturella minnen. Ronneby ligger i en del av landet som sällan ges uppmärksamhet i riksmidia. En konsekvens av detta blir att formerandet av de kulturella minnen som lyfts påverkas av ekonomisk och politisk geografi. Ett kanske mindre troligt, men kanske inte helt otänkbart, alternativ skulle kunna vara att Danmark bidrog till finansieringen, eftersom *Gribshunden* har en uppenbar koppling till det danska kungahuset. Det är dock sällsynt att nationer bidrar till skapandet av kulturarvsattraktioner i andra länder, även om *Gribshundens* galjonsfigur faktiskt konserverats av Nationalmuseum i Köpenhamn. Då det gäller anslag till offentlig museiförvaltning följs i regel nationsgränserna strikt i de respektive nordiska länderna.

Nationsgränserna, nationella identiteter och inte minst nationella kulturella minnen påverkar i hög grad hur både det förflutna och samhället av idag förstås. Kulturmiljölagen gör förvisso gällande att vraket strikt juridiskt sett är svenskt. Frågan om huruvida *Gribshunden* var ett svenskt eller danskt skepp kan kanske trots det spela en viss roll för finansieringsviljan till ett museum? Denna fråga är samtidigt något av en icke-fråga ur ett historiskt analytiskt perspektiv. Begreppen svenskt och danskt i modern förståelse går inte att överföra på 1400-talets värld. Dagens förståelse av svenskt och danskt är produkten av kulturella minnen som utvecklats över flera sekel, men som styr sätten på

vilket vi förstår det förflutna. *Gribshunden* passar dåligt in i de nationella narrativ och kulturella minnen som de svenska och danska självidentiteterna är inbäddade i. Detta är samtidigt något som också bidrar till att göra vraket så intressant. Det skaver mot modern självförståelse.

Möjligen är det denna skavande berättelse som skulle kunna lyftas fram för att finna finansiärer? En strategi skulle kunna vara att söka internationell finansiering istället för i första hand svensk eller dansk. *Gribshunden* byggdes en gång i Flandern eller Nederländerna, inte i Norden. Skeppstypen var i högsta grad internationell. Den kanske inte passar in de gängse svenska och danska kulturella minnessfärerna, men den knyter an till globala kulturella minnen. Är det ur mer internationella fonder eller från mecenater från andra länder som medlen till ett museum i Ronneby hellre bör sökas?

Det är inte konstigt att frågan om finansiering intar en central plats i diskussionen då ett nytt museum planeras. Investeringar föder också gärna förhoppningar om konkreta ekonomiska vinster i framtiden. I det sammanhanget är det förmodligen ändå av viss betydelse att vara försiktigt realistisk och inte förlita sig på en föreställning om att ett museum skall bli en guldkalv, även om det kan locka vissa mängder turister i framtiden. Det allra viktigaste bör nog vara att försöka resonera kring vad ett museum skulle kunna betyda för Ronnebyborna och andra besökare. Vilka kulturella minnen kommer det bidra till att skapa? De starka kulturella minnena med koppling till Ronneby blodbad och andra delar av den blekingska historien kan vara av lika stor betydelse i detta sammanhang.

Ronnebys läge, som ur vissa aspekter kan uppfattas som en nackdel, gör det extra intressant ur andra. Staden ligger i en gammal gränsbygd mellan två länder. Det finns ett förflutet som öppnar en minnesvärld över gränser mellan svenskt och danskt, över nationsgränser generellt. Det är också en plats med kulturella minnen kopplade till våldsamma politiska spänningar. Både *Gribshundens* undergång och blodbadet i Ronneby är händelser som på olika vis vittnar om strider och slitningar som har sin grund i gränskonflikter. Detta är också en berättelse som kan överföras på många andra platser i världen. Ronneby har dock alltid rest sig trots svårigheter och tragedier.

En viktig uppgift för ett museum och bärande för kulturella minnen är att de skall förmedla hopp. Ronnebys historia visar också med all tydlighet att människans förflutna förvisso är ett främmande land, som Lowenthal hävdar. Men det visar också att människan har kapaciteten att förändra sina livsvillkor, att korsa gränser, att skapa något nytt. Vad som i så fall kan slås fast ur minnen, ur historien, ur det förflutna är att även framtiden är ett främmande land och man kommer göra saker annorlunda där.

REFERENSER

- Assmann, A. (2009). *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. München: Verlag C.H. Beck
- Assmann, J. (2007). *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in Frühen Hochkulturen*. München: Verlag C.H. Beck
- Blekinge Museum. *Ronneby Blodbad* <http://www.blekingemuseum.se/pages/206> [hämtad 2019-10-30]
- Grimberg, C. (1926). *Svenska folkets underbara öden*. II Äldre Vasatiden. Stockholm: Norstedts förlag
- Harrison, D. & Eriksson, B. (2010). *Sveriges historia 1350-1600*. Stockholm: Norstedts förlag
- Lowenthal, D. (1985). *The Past is a Foreign Country*. Cambridge: Cambridge University Press
- Lowenthal, D. (2015). *The Past is a Foreign Country. Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press
- Magnusson Staaf, B. (1999). Två scener. Europa och Norden. I Magnusson Staaf, B., Reisnert, A., Björklund, E. (red.) *Malmös möte med renässansen*. Malmö: Malmö Museer
- Odhner, C. T. (1935). *Lärobok i fäderneslandets historia*. Stockholm: Norstedts förlag
- von Ranke, L. (2015). *Geschichten der Romanischen und Germanischen Völker von 1494-1514*. Paderborn: Salzwasser verlag
- Rönny, J. (2019). Furstar, nya skepp och början på det moderna. *Gränslös* 10
- Ronneby kommun. Ronnebys historia. <https://www.ronneby.se/sidowebbplatser/visitronneby/om-ronneby/ronnebys-historia.html> [hämtad 2019-10-30]
- Sydöstran*. (2017). Vill hedra dödsoffer med minnesmärke. 17 december. <http://www.sydosttran.se/ronneby/vill-ha-minnesmarke-for-blodbadet/> [hämtad 2019-10-30]
- Wittendorff, A. (1989). På Guds og Herskabs nåde. I *Gylendals og Politikens Danmarkshistorie* band 7 1500-1600. Köpenhamn: Nordisk Forlag A/S & Politikens Forlag
- Åberg, N. (1951). *Skapande fantasi. En studie över intuitionens natur*. Stockholm: Generalstabens Litografiska Anstalts Förlag

BILDMATERIAL

Illustration på sida 65 detalj ur illustration på sida 72 ur Oskar Alins *Sveriges historia från äldsta tid till våra dagar III*, eventuellt på förlaga av Erik Dahlbergs kopparstick. Se Alin, O. (1878) *Sveriges historia från äldsta tid till våra dagar*. III. Sveriges nydaningstid, 1521-1611. Stockholm: Hjalmar Linnströms förlag, s. 266.